

Jugoslaviji. S druge strane, žandarmi su na sličan način doživljavali komuniste – kao najveće neprijatelje države, monarhije i nacije. Takav odnos je nastavljen i tokom ustaničke 1941. u Srbiji, a preneo se i na odnos partizana prema Srpskoj državnoj straži u razdoblju 1942–1944. godine. Partizani, suprotno nekim stereotipnim tumačenjima, nisu imali milosti za zarobljene pripadnike Srpske državne straže, jer su upravo u njima videli „prirodne“ protivnike u svom revolucionarnom pohodu na vlast. To se uočava posebno u slučajevima kada su partizanske snage u jesen 1944. ušle u pojedine srpske gradove (Valjevo, Kruševac, Beograd itd.) i potom streljale bez suđenja zarobljene pripadnike Srpske državne straže.

Stambolija se, razumljivo, veoma detaljno bavio i borbenim aktivnostima Srpske državne straže. Od tzv. „Aćimovićeve“ ofanzive na jugu Srbije sredinom 1942, preko borbi sa partizanima i ravnogorcima u toku 1943–1944, pa do sloma „Nedićeve“ Srbije, odnosno ulaska sovjetskih snaga u Srbiju oktobra 1944. koji je omogućio pobedu partizanskim – komunističkim snagama u trostranom građanskom ratu pod okupacijom. Snage Srpske državne straže se pridružuju Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, preimenuju se zajedno sa Srpskom graničnom stražom u Srpski udarni korpus i povlače se preko Sandžaka u istočnu Bosnu i dalje na sever. Teške ratne okolnosti: jaka zima, epidemija tifusa, glad, neprestane borbe, neprekidni marš, a najviše nejasnost ciljeva, utičaće da stražari u danima oko nove 1945. godine napuste redove Mihailovićeve vojske i koristeći ranije veze sa nemačkom vojskom, vozovima se evakušu van okupirane Jugoslavije. Tako će u suštini prestati da postoji ova specifična srpska ratna formacija.

Knjiga dr Nebojše Stambolije je na visokom nivou. To je svakako posledica njegovog zavidnog zanatskog iskustva iz prethodnih godina, ali i reda koje mu misli i tekst imaju. Rečenice monografije lepo „teku“, nisu duge, a čitalac veoma brzo stiče adekvatnu sliku ove ratne formacije, decenijama opterećene stereotipima. Poglavlja su uobličena i odvojena zantatski, adekvatno i jasno.

Slazemo se i sa Stambolijinom kritikom prakse u Vojnom arhivu Ministarstva odbrane, gde se čuva najviše dokumenata vezanih za Srpsku državnu stražu, ali i Srpsku vladu generala Milana Nedića uopšte. Njihova restriktivna praksa čini da se malo ko od mladih istoričara

usuđuje da istražuje ne samo ovu već bilo koju problematiku, jer nije jasno koliko će mu istraživanje trajati i kakve će sve izgovore čuti o tome zašto nije dobio traženu građu.

Naučni doprinos ove monografije je visok. Ona je, kao što smo konstatovali, prva naučna monografija o ovoj formaciji. Pisana jasnim jezikom, dokumentovana vrednim istraživanjima manje poznate arhivske građe, ovdašnje i literature objavljene u dijaspori, ona donosi detaljnu sliku Srpske državne straže kao specifične bezbednosne formacije Srpske vlade generala Nedića. Potčinjena nemačkom okupatoru, koji u nju nikad nije imao poverenje, ona je pokušavala da zavede red na terenu okupirane Srbije. U tom nastojanju sukobljavala se sa starim neprijateljima – komunistima, ali i sa Ravnogorskim pokretom otpora, čije je u suštini mnoge vrednosti delila i baštinila. Autor je uložio vanredan istraživački trud da, i pored ograničenja u dobijanju arhivske građe u pojedinim arhivima, javnosti ponudi monografiju koja će biti nezaobilazan beočug u istraživanju epohe okupirane Srbije 1941–1944. godine.

U Institutu za savremenu istoriju uspostavljena je praksa objavljivanja novih i vrednih istraživačkih poduhvata mladih kolega. U tom kontekstu, ističemo značajan naučni domet monografije dr Nebojše Stambolije *Srpska državna straža 1942–1944*. Smatramo da će ova monografija privući značajnu pažnju, kako stručne, tako i ostale javnosti u Srbiji i na taj način ispuniti svoju naučnu svrhu, dodeljena sredstva i vreme koje je Stambolija uložio u njen nastanak i otkriti javnosti jednu manje poznatu epizodu iz srpske istorije Drugog svetuskog rata.

Bojan B. Dimitrijević

ŽENSKI POKRET 1920–1938, Zbornik radova, uredile Jelena Milinković, Žarka Svirčev, Beograd, Institut za književnost i umetnost, 2021, 599.

„Zajedno, organizovane, mi smo nesalomive“, reči jedne od najvećih feministkinja međuratnog perioda Aleksandre Kolontaj, utkane u uvodni deo ovog zbornika velike vrednosti, mogu biti najbolji pokazatelj njegove svrhe, kao i svrhe najdugevećnjeg feminističkog časopisa međuratnog perioda.

Interdisciplinarni i međunarodni zbornik *Ženski pokret 1920–1938*, predstavlja poslednji

segment i svojevrsni pečat dosadašnjeg rada Instituta za književnost i umetnost u Beogradu na projektu *Ženski pokret 2020*. Namera saradnika bila je da kroz nekoliko faza obeleže 100 godina od izlaska prvog broja časopisa *Ženski pokret*, produkta Društva za prosvetljenje žena i zaštitu njenih prava, a kasnije Alijanse ženskih pokreta u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, koji važi za prvi feministički časopis na jugoslovenskim prostorima. Stoga je usledio iscrpan rad, koji je obuhvatio pisanje bibliografije, digitalizaciju i izradu sajta posvećenog časopisu, a na samom kraju održavanje međunarodnog naučnog skupa oktobra 2020. i objavljivanje opsežnog i sadržinski bogatog zbornika radova, koji je pred nama.

Zbornik se konceptijski sastoji od uvodne reči njegovih urednica, Jelene Milinković i Žarke Svirčev, naučnih saradnica Instituta za književnost i umetnost, glavnog sadržinskog dela, biografija autorki, izvoda iz recenzija i indeksa imena. Podela je načinjena tematski u devet raznovrsnih celina koje obuhvataju 33 članka autorki iz različitih naučnih i kulturnih institucija iz Srbije, Hrvatske, Slovenije, Mađarske i Austrije. One su svoja izlaganja pretočile u naučne radove i dale veliki doprinos sagledavanju feminističke ideologije koja je prožimala časopis i bila njeno uporište u međuratnom periodu. Svoje radove su većinskim delom zasnovale na izvornoj riznici samog časopisa, koji je od neprocenjive važnosti za razumevanje feminističkog organizovanja toga doba.

Prva celina zbornika se bazira na društveno-političkom delovanju i bavi se odnosom humanitarnog i socijalnog pitanja treće decenije 20. veka u kontekstu istorije međuratnog liberalnog feminizma i (dis)kontinuitetom rada Narodnog ženskog saveza Kraljevine SHS, zatim odnosom prve političke organizacije žena u državi Ženske stranke i Ženskog pokreta, koji je sa sobom nosio razmimoilaženja i sukobe i, na samom kraju, slučajem projugoslovenskih udruženja u Sušaku i Rijeci između dva svetska rata, od kojih se posebno isticalo Jugoslovensko žensko demokratsko društvo.

Druga celina zbornika u svoj fokus stavlja uredničke i jezičke politike, gde se na samom početku susrećemo sa profesionalnim i privatnim opusom Katarine Bogdanović i Mileve Milojević, koje su bile među prvim urednicama *Ženskog pokreta*. Zatim, pratimo i uredničku strukturu prvih godina izlazenja časopisa i priču

o Alojzi Štebi i jugoslovenskom feminizmu u *Ženskom pokretu*, koja je takođe bila u uredivačkom vođstvu časopisa i važila za jednu od najznačajnijih jugoslovenskih feministkinja međuratnog perioda. Sam kraj drugog dela se temelji na analizi upotrebe rodno osetljivog jezika, koja je i pre jednog veka bila u velikoj meri zastupljena u *Ženskom pokretu*, što nam može ukazati na naprednost ovog časopisa.

Treća celina nudi prikaz idejnih (ideoloških) težišta i raslojavanja, počevši od međunarodne Male ženske antante sa posebnim akcentom na predstavu čehoslovačkog ženskog delovanja na stranicama *Ženskog pokreta*. Članak slikovitog početka naziva, „obrazovanje za mir“, bavi se pacifističkim sadržajima u *Ženskom pokretu*, kao i u časopisima *Jugoslovenska žena* i *Žena danas* i predočava nam da je pacifizam, nakon okončanja Velikog rata i rastuće opasnosti od fašističke i nacističke ideologije, bio neraskidivi deo i podupirući stub feminističkih pokreta, a samim tim u velikoj meri zastupljen i u časopisima tog tipa. Sledeći rad istraživački akcenat stavlja na politiku seksualnosti u *Ženskom pokretu*, koju autorka posmatra kao „najfeminističiji temu jugoslovenskog ženskog pokreta između dva rata“, prateći liniju sukoba oko kontradiktorno postavljenih politika seksualnosti ovog časopisa. U poslednjem radu trećeg dela saznajemo da je *Ženski pokret* imao i edukativan značaj prosvetavanja čitateljki kada su u pitanju bolesti stanovništva, kao i uticaj na unapređenje njihove zdravstvene svesti.

Prateći nit pripovedanja srodnih tema koje su se mogli naći u ovom časopisu stižemo do četvrte celine, koja obrađuje temu prostitucije na stranicama *Ženskog pokreta*, časopisa koji ovu pojavu pominje kao „najfeminističniju“ i posmatra kao kompleksan društveni problem sa ciljem njenog suzbijanja. Upoznajemo se sa istorijom prostitucije međuratne Jugoslavije, njenom zakonskom regulativom, stavovima o ovom pitanju, kao i razlozima, koje su autorke članaka u *Ženskom pokretu* većinski videle u socijalnom položaju žene toga doba. Ovo pitanje se u tom periodu nametalo kao izuzetno osetljiva tema i stoga kao jedan od najtežih zadataka javnog rada ženske populacije.

Peta celina zbornika je namenjena temi radništva i socijalnih pitanja, sa uvodnim radom koji razmatra ulogu sindikalno organizovanih članica u delovanju Omladinske sekcije *Ženskog pokreta* u Zagrebu u periodu 1934–

1937. godine, karakterističnom po brojnim tzv. „ženskim štrajkovima“, pre svega sa ciljem poboljšanja opštih uslova radnica, ali u širem kontekstu širenjem borbe za svoja politička i ekonomska prava. Sledi članak koji se bavi analizom ekonomskih tema u *Ženskom pokretu* i samim tim nam govori o ekonomskom položaju žena, koji je posebno svoju težinu dobio u godinama kada se ekonomska kriza prelila na jugoslovensko područje. Za kraj socijalne tematike rezervisana je priča o samohranim majkama i vanbračnoj deci u *Ženskom pokretu*, što se navodi kao usko povezano sa pitanjem slobodne ljubavi i braka, a samim tim i dvostrukim moralom za muškarce i žene, koji je posebno uočljiv u Srpskom građanskom zakonu, kao i sa kontrolom rađanja. Stavovi o ovoj temi u časopisu su bili često oprečni, što govori o kompleksnosti problema, a zajedničko im je bilo istrajno kritikovanje zakonodavstva.

Najveća, šesta celina govori o jugoslovenskim ženama u *Ženskom pokretu*, a temu u uvodnom delu otvara rad koji sagledava različite perspektive viđenja smrti Ružice Stojanović, članice redakcije časopisa, koja je na samom početku njegovog izlaženja izvršila samoubistvo zbog vanbračne trudnoće. Upravo će ovaj događaj iz 1920. godine uticati na otvaranje polemike o slobodnoj ljubavi na stranicama časopisa, budući da je vanbračno začecje tumačeno kao izvor sramote i izloženo javnoj osudi. Sledeći članak je posvećen Maši Živanović, lekarki, saradnici *Ženskog pokreta* i učesnici mnogih značajnih feminističkih događaja međuratnog perioda, nepravедno skrajnutoj tokom vremena, o kojoj je sada iznet niz malo poznatih podataka. Sledi analiza tekstova posvećenih Kseniji Anastasijević, objavljenih u *Ženskom pokretu*, kao i njenih autorizovanih tekstova koji se posmatraju kao izuzetno važan doprinos razvoju feminističke kritike na jugoslovenskom prostoru. U posebnom radu razmatran je članak Ksenije Anastasijević u *Ženskom pokretu* o Euripidovim junakinjama, gde se ogleda i njen biografski put, kao i razvoj njene filozofske misli. Ova celina se bavi prisustvom u časopisu članaka posvećenih muslimanskim ženama, kojima se pripisuje najveći stepen potčinjenosti usled šerijatskih zakona koji su vladali i različito se tumačili. Tekstovi o ovom problemu propovedaju promenu i težnju ka emancipaciji i modernizaciji sa osvrtom na tursku „novu“ ženu usled talasa kemalizma, koja bi trebalo da bude uzor jugoslovenskoj muslimanki. I na

kraju se nalazi rad koji se bavi značajnim bibliotekarkama, koje su uticale na razvoj svoje profesije između dva svetska rata, budući da je ovo bila institucija sa najotvorenijim prostorom za emancipaciju žena, kako navode autorke. Konkretno je reč o članicama Udruženja univerzitetski obrazovanih žena, koje se sagledava kao njihova uporišna tačka delovanja.

Sedma celina pripoveda o ženama Evrope u *Ženskom pokretu*, te nam u skladu sa tim prvi članak donosi priču o recepciji ideja nemačkih feministkinja među pripadnicama *Ženskog pokreta*, sličnostima i razlikama nemačkog i jugoslovenskog feminističkog delovanja i uticajem predstavnica umerenog ili konzervativnog *Ženskog pokreta* Nemačke na jugoslovenske feministkinje. Poseban tekst nas uvodi u priču o idejama švedske feministkinje Elen Kej, koja je u svojim usmenim i pisanim izražavanjima objedinila teme kao što su brak, slobodna ljubav, vanbračna trudnoća, prostitucija i mnoge druge, koje će kasnije biti sastavni deo tematike *Ženskog pokreta*. Na kraju poglavlja pratimo ideje revolucionarke Aleksandre Kolontaj, radi otkrivanja značaja međunarodne feminističke komunikacije između dva svetska rata, kao i prodora marksističke misli u redove liberalnog feminizma, koji nisu morali isključivati jedno drugo.

Osma celina u fokus stavlja istorijski i savremeni aspekt na književnom polju. Prvi rad donosi razloge za uvođenja ženske i feminističke periodike u nastavu društvenih akademskih studija, pogotovo kad je reč o *Ženskom pokretu*, budući da ova vrsta periodike pruža izvorište istraživanja istorije ženskih i feminističkih pokreta, ženske i rodne istorije, kao i ženskog stvaralaštva. Takođe, predočava se uloga i značaj književnosti u ovom časopisu i stavlja fokus na pojam „nova žena“ u književnim priložima i književnoj kritici. Sledeći tekst propagira časopis kao „mesto rađanja jugoslovenske feminističke književne kritike“, pogotovo kad je reč o kritici koja se bavi romanima autorizovanim od strane ženske populacije. Zatim je predstavljeno kako je saradnja feministkinja okupljenih oko *Ženskog pokreta* i marksističkih studentkinja uticala na uređivačku politiku časopisa u periodu od 1934. kada dolazi do osnivanja Omladinske sekcije *Ženskog pokreta*, u vreme kada su oba pokreta sazreli da položaj žene artikulišu kao prvorazredan politički problem, pa sve do 1938. godine kada je došlo do gašenja časopisa. Poslednji rad osmog poglavlja

donosi debate o (post)jugoslovenskoj književnosti, čime se ova tema zaokružuje.

U posljednjem, devetom poglavlju sagledavamo početke feminističke periodike u drugim kulturama kroz delovanje njihovih glasila – *Hrvatica* i *Neue Bahnen*, ali takođe kroz ženski rumunski časopis *Femeia* pratimo i mogućnost režimske manipulacije preko ovog medija.

Ovaj zbornik, kompleksnog sadržaja i izrazitog naučnog značaja, sažima feminističke teme koje su bile neraskidivo tkivo časopisa. Istraživačkim umećem autorki oslikavaju se mesto, uloga i doprinos časopisa koji je trebalo da ukaže na svu neravnomernost položaja žene u društvu u pokušaju da ispravi viševjekovnu nepravdu koja je pratila žene i pokrene njihovu istrajnu borbu. U skladu sa tim, nameće se kao neodvojiv element razumevanja političkih, društvenih i kulturnih procesa toga doba iz feminističkog ugla. Uporišna tačka uređivačke politike časopisa od samog početka bilo je jugoslovenstvo, što se ogledalo u štampanju čla-

naka na srpskom, hrvatskom i slovenačkom jeziku, kao i u heterogenom saradništvu. Ovakva delatnost se nastavlja i u ovom zborniku, koji je za cilj imao da okupi autorke iz različitih naučnih područja, a isto tako i da sadržinski obuhvati teme koje su bile od neprocenjivog značaja za žene toga doba, a čija važnost ni danas ne jenjava. Posebna vrednost časopisa, a samim tim i zbornika ogleda se u tome što možemo pratiti feminističko angažovanje u međuratnom periodu, kao i učinak koji je donela feministička borba. Neka pitanja i problemi sa kojima su se suočavale feministkinje toga doba aktuelni su i danas i u skladu sa tim uvećavaju značaj zbornika. Stoga ovom naučnom delu treba pokloniti izuzetnu pažnju budući da daje svojevrsnu pokretačku snagu emancipatorskim politikama i oživljava bogato feminističko nasleđe prethodnih vremena.

Tamara Kosijer